

Fülep Lajos levelezése

Szerkesztette, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította F. Csanak Dóra. I. 1904–1919. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport. Bp. 1990. 440 lap+32 lap műmelléklet – II. 1920–1930. MTA Művészettörténeti Kutató Intézete. Bp. 1992. 632 lap+20 lap műmelléklet – III. 1931–1938. Argumentum Kiadó és az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete. Bp. 1995. 712 lap + 16 lap műmelléklet

Bőséges irathagyatékot reánk testáló korok hangulatát, sajátos légkörét, egyszerűen a korszellemet vizsgálva a legbeszédesebb forrásfajtának a levelek bizonyulnak. Egy-egy nagy levelező, aki szívesen lépett írásos érintkezésbe kortársaival, s aki, következőképpen, maga is sokfelől érkező levél borítékját bonthatta fel, kora társadalmi viszonyaiba és a lélek mélyebb rétegeibe nyitott valóságos kémlelő rést a kései utód számára, legyen az tudós kutató, szépirodalmi vagy csak a múlt rejtelseibe betekinteni kívánó kíváncsi olvasó.

A XVII. század második felének, az Apafi-korszaknak nincs beszédesebb hírnemzője, mint a *Teleki Mihály levelezése* (Bp., 1905–1926) c. monumentális forráskiadvány, melyben az 1656 és 1679 közötti évek levelei nyolc testes kötetet töltenek meg. Példátlannul szorgalmas kiadó-juk, Gergely Sámuel 1935-ben, 90 éves korában mégis úgy halt meg, hogy munkája befejező része (az 1690-ig terjedő levelezés mintegy öt kötetnyi anyaga) kéziratban maradt. Ez a hatalmas mennyiségű levél, megtoldva Teleki kortársának, Bethlen Miklós kancellárnak pár évvel ezelőtt, Jankovics József gondozásában megjelent kétkötetes levélgyűjteményével (Bp. 1987), akkora tárgyi ismeretanyagot, az egyéni sorsoknak annyi színes változatát és olyan rejtett történelmi összefüggéseit tárja a kései utód elé, hogy hozzá fogható a magyar régiségben talán csak Kazinczy Ferenc leveleinek 21 kötetében (Bp. 1890–1911) találunk. Ez utóbbi méreteire jellemző, hogy közzétételük, Váczy János halála után már eddig két testes kötettel bővült a Kazinczy-levelezés és korábban bolygatatlan levéltárakból manapság is bukkannak fel ismeretlen levelei a nagy nyelvújítónak.

Fülep Lajos levelezésének előttünk fekvő három kötet és a remélhetőleg hamarosan megjelenő továbbiak (még kettő vagy három?) mennyiségileg ugyan nem kelhetnek versenyre Erdély teljhatalmú politikusának vagy a magyar nyelvújítási mozgalmat elindító és azt győzelemre vezető tudós írónak a levelezésével, de a korszellemről, a XX. századi magyar közéletet, irodalmat, művészetet belengő hangulatváltásokról, a magyarság megmaradását érintő életbevágó kérdésekről legalább olyan mélységekből fakadó információkkal szolgálnak, mint az említett nagy levelező elődök misszilisei a maguk koráról.

A Kádár-korszak utolsó éveiben valóságos Fülep-kultusz bontakozott ki Magyarországon. Sorra jelentették meg írásainak gyűjteményes köteteit, életét és munkásságát 1985-ben emlékkönyvben méltatták, egykori parókáján, a zengővárkonyi református papilakban emlékszóbat rendeztek be, tanítványai hozzáálltak, hogy esztétikai szintézisének kéziratot betűtengeréből kiadásra alkalmas szöveget szerkesszenek, Fodor András pedig naplórengégekben arról tett tanúvallomást, hogy rá és nemzedékére – a második világháborút követő évek értelmiségi ifjúsága legjobbjaira – milyen közvetlen személyi hatása volt a Zengő-hegy tövéből a budai hegyekbe telepedett, de továbbra is remete életformába húzódo „Eligazító”-nak.

A kifejezés Illyés Gyula leleménye. Ő róttá 1975-ben megjelent esszéje fölé a címet: *Az eligazító. Fülep Lajos*. A telibe találó címet Illyés további súlyos mondatokkal toldta meg. Zengővárkonyi látogatására emlékezve írja le ezeket a szavakat: „... ott ültünkben emeltem rá először az akkoriban folyvást toborozhatnék tekintetemet azzal: ez lenne jó kormányzó kapitánynak”.

A magunk erdélyi kis sikerei között tarthatjuk számon, hogy 1979-ben a Téka sorozatban. Katona Ádám gondozásában megjelent Fülep Lajos írásából egy válogatás és ez élénk olvasói érdeklődést támasztott.

A Fülep-életművet újra felfedező buzgalomnak itt felsorolt eredményei fölé – már csak a belefektetett munka mennyisége és minősége okán is – szívtként emelkedik az az ismertetésünk tárgyául választott három kötetnyi levél, melynek összegyűjtésére és sajtó alá rendezésére F. Csanak Dóra vállalkozott. A kötetek szerkesztője – aki maga is a legkedveltebb tanítványok közé tartozott – pontosan tudta, hogy milyen nagy fába vágta a fejszéjét. Érezte a vállalkozás erkölcsi súlyát, azt, hogy a levelek publikálásának filológiai nivója meghatározhatja a XX. századi magyar eszmetörténet egy-egy kardinális kérdésének jó vagy rossz, hiteles vagy torzított betájolását. Számot vetett a levelezésben felmerülő kérdések sokféleségével, az események, személyek közötti rejtett összefüggések megvilágosítására szolgáló jegyzetek tengernyi adatának összehordása elé meredő akadályokkal. Azt is tudta, hogy a tárgyi, személyi, sőt írásbeli gátló körülmények leküzdésére folyamatosan újra kell termelnie energiáját, mert a

maga állította mérce mérhetetlenül időigényes. A leveleket magyarázó jegyzetekről szólva – melyeknek egy-egy adatáért bel- és külföldi levéltárak minden elérhető állagát megvallatta – elmondhatjuk, hogy azok egyik-másika akár tudományos monográfiának vagy – képzelő erővel megáldott, teremtő betűvető esetében – akár vaskos regénynek a teljes információs bázisát magában foglalja.

Fülep Lajos közéleti, filozófiai, művészettörténeti és szépirodalmi érdeklődési körének a sugara, levelezőtársainak az egyéni adottságai, a levelek mögötti életművek aranyfedezete együttesen teszi nélkülözhetetlen kútfővé ezt a több kötetes kiadványt mindazok számára, akik a magyar kultúra huszadik századi teljesítményeiről életközeli tájékoztatást igyekeznek szerezni. Az első fennmaradt (és közölt) levél az 1904-es esztendőből való és ahhoz a Dutka Ákoshoz szól, akinek költészetében a „megfizethetetlen művészi kincset” Fülep az elsők között fedezi fel. Egészen természetes, hogy az „új versek” iránt fogékony egyetemi hallgató – aki már budapesti lapokba ír cikkeket, és kávéházak asztaltársaságában eljövendő nagyokkal köt barátságot – a fennebb jelzett évben már Adyval is ismeretségbe kerül, és hogy ez a kapcsolat hamarosan barátságáig izmosodik, ennek sokatmondó levélbeli bizonyosságai maradtak fenn.

Az első kötet levelezőpartnerei között megtaláljuk a magyar századelő nagy személyiségeit: az említett költőkön kívül Alexander Bernát, Babits Mihály, Csók István, Hevesi Sándor, Károlyi Mihály, Lukács György, Lyka Károly, Ravasz László kiragadott neve is jelzi annak az intellektuális körnek a színvonalát, melyben a fiatal Fülep forgolódik.

A leveleskötet névmutatójában nem találjuk Kós Károly nevét, de gyakran tűnik fel Koronghi Lippich Elek neve, azé a minisztériumi főtisztviselőé, aki Fülepnek és az erdélyi kezdő építésznek egyaránt hathatós segítséget nyújtott ahhoz, hogy tehetségüket a maguk megválasztotta módon bontakoztathassák ki. Mai művelődéspolitikusok számára is tanulsággal szolgálhat Lippich kiváló pedagógiai érzékről tanúskodó mecénási gyakorlata. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályának vezetője Fülep Lajost ösztöndíjjal Itáliába küldte, hogy a művészettörténet nagy alkotásait a helyszínen tanulmányozza, Kós Károlyt pedig abban támogatta, hogy jórészt gyalogszerrel bejárja a nevezetesebb erdélyi tájakat, és az itt lakó három nép: a magyarok, a szászok, a románok építészetét és díszítőművészetét tanulmányozza. Fülep és Kós művekkel hálálta meg Lippich jóakarátát és támogatását, s még öreg korukban is felforrósodó szavakkal emlegették e jótétemény hatását életműveik alakulásában.

Erdélyi összefüggései miatt térek ki itt arra az érdekes életrajzi tényre, hogy Fülep Lajos 31 éves korában beiratkozik a református teológiára és elhatározza, hogy élethivatásul a falusi lelkipásztorkodást választja. Az elhatározás indítékait keresve vezetnek a nyomok Erdélybe.

Furcsa módon Fülep abban a környezetben ismerkedik meg az erdélyi kálvinizmussal, melynek elég rossz híre kelt a századforduló magyar irodalmi közvélekedésében. Tolnai Lajos marosvásárhelyi lelkipásztori szolgálatának több mint ádáz helyi és fővárosi sajtóvisszhangja és az

1898-ban publikált önéletrajzi regénye, *A sötét világ* nyomán meglehetősen komor kép rajzolódott ki a marosi traktus református papjairól. Mai napig – s ezt e sorok írója is tanúsíthatja – furcsa anekdoták keringenek a Marosvásárhely környékén szolgáló lelkészek viselt dolgairól. Így hát nem sok felemelő élménnyel kecsegtette a Nyárárdmenté a modern katolicizmus eszmevilágában jártas, Nietzsche fordító és kommentáló, az olasz Amendolával barátkozó, a Vasárnapi Kör összejöveteleit szorgalmasan látogató és Lukács Györggyel közösen filozófiai folyóiratot (*Szellem*) szerkesztő Fülepet. Azt már Dávid Gyula könyvéből (*Tolnai Lajos Marosvásárhelyen*. Bukarest, 1974) is megtudhattuk, hogy nem csupa kétes jellemű, tudatlan, borissza pap lakta a századfordulón és az azt követő években a maroszséki parókiákat, akadt közöttük jócskán igen művelt, világlátott férfi is. Ilyen volt a székelyvajai református lelkipásztor, Kocsi Dániel is, aki Fülep Lajos édesanyja húgának, Sándor Emíliaának volt a férje. Ez a Sárospatakon, Budapesten és Edinburghban tanult papi ember valóságos példaképe lett Fülepnek. A közelben, Koronkán lakott a marosi esperes, Kovács László, a szomszédos bekecsalji egyházmegyének pedig a nyárádszeredai Ravasz János volt az előjárója; mind a kettő világlátott, műveit férfi. Egy 1906-os makfalvi találkozó emlékéit felidézve ilyen sorokat ír Fülep Ravasz Lászlónak 1918-ban: „... ez volt az az összejövetel, amit mindig úgy emlegettek, hogy olyan nagy hatást tett rám! Öten voltak együtt papok [köztük a nagybácsi és az említett két esperes – BS.] és sok mindenről beszéltek, de oly komolyan, okosan, magas és nobiles szempontokból, hogy csak bámultam; azóta szoktam volt mondogatni: ilyen jó társaságban sohase voltam Magyarországon, ahol őt (!) feltétlenül becsületes és okos ember legyen együtt egy fedél alatt.” A levél pedig úgy folytatódik: „Szóval, kedves Lászlóm, eddig minden rendben volna, megyek már közelebb, mintha haza mennék – ha mehetek.” (I. 356.) – E mondat értelmének jobb megértése céljából az is elmondandó: e levél azzal kezdődik, hogy írója megköszöni „kedves barátjának”, a püspököt helyettesítő főjegyző Ravasz Lászlónak szívességét, hogy elküldte neki a Szovátára szóló segédlelkézi kinevezést.

Azt a kérdést firtatva, hogy az a fiatal férfi, aki 1912-ben summa cum laude minősítéssel doktori címet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen a filozófia, művészettörténet, olasz nyelv és irodalom tárgykörből, és akit professzorai nógatnak, hogy egyetemi magántanári habilitációt szerezve mihamarább pályázza meg az egyik nyilvános rendes tanári tanszéket, akit 1919 tavaszán ki is neveznek professzornak, és aki *Európai művészet és magyar művészet* c., azóta klasszikus rangúvá vált tanulmányával kora legtájékozottabb művészettörténészei sorába lépett, teológiai oklevelet szerezve miért éppen Szovátára kér segédlelkézi kinevezést, sok magyarázatot találunk a levelezésben. Az egyértelmű, közvetlen választ ugyancsak a Ravasz Lászlóhoz intézett levélből tudhatjuk meg: „...csakugyan szívesen mennék Szovátára. A vidéket ismerem és szeretem, Dani bátyám nincs nagyon messze tőle, hozzá fordulhatok, ha kell valamiben, tanácsért, meg aztán ha nem is nagy, de elegendő lélekszámú ecclesia

ahhoz, hogy foglalkoznom érdemes legyen vele.” És ezután következik a kitarulkozó vallomás a megálmódott lelkipásztori hivatásról és az áhított falusi miliőről: „A püspök úr [Nagy Károly – B.S.] abban a tévedésben volt, hogy én valami sinecurát keresek, s többek közt ajánlott egy helyet, ahol tán 17 lélek van, míg aztán felvilágosítottam, hogy én gyülekezeti intenzív munkát is akarok végezni, s egészen kis helyre csak átmenetileg mennék: nagy hely alatt persze még mindig *falut* értek, nem várost, amiből nem kérek.” (I. 352.)

Az 1918 decemberében bekövetkezett történelmi változások útját állták annak, hogy az akkor még nagyon falusias küllemű erdélyi fürdőhelyen, Szovátán Fülep legyen a pap. A szovátai tervvel kapcsolatos levelek arra is fényt vetnek, hogy a fennebb említett környékbeli papokkal való jó viszony mellett a fejleményekben milyen döntő szerepe volt annak a bensőséges baráti viszonyoknak, mely Fülepet a teológia padosaiból szinte egyenesen professzori katedrára, majd hamarosan az egyházkerület főjegyzői stallumába lépő Ravasz Lászlóhoz fűzte.

Barátságuk minéműségét jelzi Fülepnak az 1918-ból való tréfás verse, melynek első négy sora így hangzik (I. 348):

*Hej! Ravasz László, mikor jössz Pestre?
Várlak már váltig vitakozó estre.
Ki a mennydörgővel szócsatázzam én itt.
Kivel mérjem össze panganétom élit?*

Ez a közvetlen hangja levélváltásuknak még hosszú ideig megmarad, azután is, hogy Ravasz püspök lesz. Mint a Dunamelléki Ref. Egyházkerület főpásztora, ő irányítja a bajai parókiára Fülepet, aki évek múltával onnan ugyancsak neki vallja meg, hogy a „minden téren szép, megszervezett és tökéletesen rendezett” városi gyülekezetet még a főhatalomváltkozás után is – milyen szívesen cserélné el egy erdélyi református magyar faluéval. Egy 1927-ben keltezett levélben olvassuk: „Ha Erdélybe mehetnék, ahová mindig vágytam, még így is, most is elmennék.” (II. 325.) Amikor végül is bajai parókiáját a zengővárkonyival cseréli el, döntésében nagy szerepet játszott az, hogy a dunántúli falu első látásra Erdélyre emlékeztette.

A későbbiekben a Ravaszhoz intézett levelekről az erdélyi vonatkozások lassan eltűntek. Az azonban figyelmet érdemel, hogy a legjobb erdélyi elmék pontosan tudják, mit ér a magyar kultúrában az írástudó Fülep Lajos. És ennek maradtak fenn levélbeli bizonyosságai is. Amikor Kuncz Aladár elolvassa 1929-ben a *Magyarok, ne Kanadába, hanem Baranyába vándoroljatok ki* c. vele készült interjút, tollat ragad és így ír: „A Pesti Napló egy cikkéből tudtam meg az Ön legújabb címét és életének új fordulatát. Mióta itt Erdélyben irodalmi ügyekben mozgolodom, mindig szerettem volna Önnel kapcsolatot találni és általam annyira becsült irodalmi működését némileg itt Erdélyhez kapcsolni. Ezúttal mint az Erdélyi Helikon című folyóiratnak a szerkesztője fordulok Önhöz és kérem, hogy akármilyen természetű cikket, kritikával, tanulmánnyal, vagy hozzászólással gazdagítsa folyóiratunkat” (II. 507.) Fülep válaszára sajnos F. Csanak Dórának nem sikerült „nyomára bukkannia”, pedig az Kuncz viszontválaszából kitetszően már csak azért is érdekes lehetett, mivel benne

cím szerint is szó esett egy készülő tanulmányról. Helyező tehát ezt az 1930 elejéről datált Kuncz-levelet kissé terjedelmesebben is idéznünk: „... végtelen örömet szerzett levelével nemcsak nekem, hanem régi tisztelőimnek és barátainak is, így Lakatos Imrénnek. Makkai Sándornak, akik általam üdvözik Önt és az enyémhez fűzik kérésüket arra nézve, hogy az Erdélyi Helikonba mentől előbb írást küldjön. *Az igazi áruulás* – nagyon jó volna. Általában tessék elhinni (s ez vonatkozik a folyóiratra tett igen helyes észrevételeire) az Ön tartózkodási helye felfedezésének azért örültem elsősorban, mert gondoltam. Önben a folyóirat számára olyan dolgozótársat nyerhetnék, akiben a művészettörténeti és esztétikai érdeklődésen kívül mindig az általános emberi szempontok és vonatkozások foglalják el a premier plant. Ilyen munkatársakat nem egykönnyen lehet találni. Itt nálunk különösen nehéz a helyzet. Egy-két univerzális érdeklődésű írónk nem akar leereszkedni a mi primitív helyzetünkhöz. Pedig itt a műveltségközleszen kívül a folyóirat rendeltetését is tölt be, ami nem megy anélkül, hogy ne a magunk helyzetéből induljunk ki. Irodalom és kisebbségi helyzet, azt hiszem két bőséges *etikai* forrás ahhoz, hogy minden európai jelenséget határozott világszemléleti szemszögbe lehessen állítani. [...] Ebben az irányban akarnék haladni, de mondom, ha lehetséges, erősebb szociológiai és filozófiai alafestéssel. (Cikkeink jönnek például: az erdélyi nemzetek mai pszichéjéről, igen érdemes problémák: az erdélyi zsidóság, románság stb. mai lelki arcképe.) Az itteni viszonyok között nehéz valamire menni. Nekünk valóban durch und durch európainak kell lennünk és emellett az itteni talajról nem lehet felemelkednünk. Ez bizonyos bensőséges átélését kívánja meg a problémáknak, amire a legtöbb ember lusta vagy nem képes. – Igazán nagy kár, hogy Ön nem itt telepedett le. Ezt sokszor emlegetjük...” (II. 515–516.)

F. Csanak Dóra annak az utánajárt, hogy *Az igazi áruulás* c. tanulmány nem készült el, mint ahogy egy később ígért. *Szent Agoston* c. esszéit is hiába keresünk az Erdélyi Helikon évfolyamaiban. Pedig Kuncz ismételtelen arról ír, hogy mennyire örülne bármilyen küldendő cikknek vagy tanulmánynak: „Amint már első levelemben is írtam, az esztétikának, filozófiának és magasabbrendű szociológiának éppen azok a területei, amelyeken Ön olyan otthonos, itt sajnos Erdélyben méltó képviselőket nélkülöznek, s így ránk nézve mindennél fontosabb volna az, hogy munkásságának bármely csekély hányadával is minket segítene.” (II. 565–566.)

Az unszólások ellenére Fülep nem küld írást az Erdélyi Helikonnak, s ebben az időben (1930 táján) valójában igazi elmélyült szellemi munkára képtelen vállalkozni, azért, mert minden energiáját elemészti az áldatlan harc, melyet egy jellemtelen tanító ellene indított nemtelen támadása következtében volt kénytelen megvívni. – Sajnos ennek is van, ha nem is éppen erdélyi, de keleti magyar vetülete. Az a Kajdi Lajos tanító, aki Zengővárkonyban maga mellé állítva a hívek egy részét pokollá tette Fülep életét nemzetgyalázással és kormányzóértéssel vádolva öt Sulyok István Királyhágó-melléki püspök és a román hatóságok egybehangzó felvilágosítása szerint közönséges bűncselekmények elkövetése után távozott Magyarországról.

ra, hogy ott az „üldözött magyar” szerepében tetszelegve szervezzen hajszát az ellen a tudós pap ellen, aki éppen a magyar nemzeti öngyilkosság legégetőbb kérdésének a felvetésével lépett a nyilvánosság elé.

Az egyke kérdését tárgyalva alakul ki Fülep baráti szövetsége Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Illyés Gyulával. Kodolányi Jánossal, Németh Lászlóval. És ez utóbbival egyre inkább konvergáló nézetei vezettek aztán oda, hogy Fülep 1934-ben vállalja a Válasz c. folyóirat szerkesztését, s annak első számában a főhelyen közli *Nemzeti önállóság* c. tanulmányát. A levelek sok mindent elárulnak a folyóirat megindítása körüli gondokról és arról is, hogy miért tűnik el viszonylag hamar Fülep neve a szerkesztők és a szerzők sorából.

A Fülep-levelezés első két kötetéről a Tiszatáj 1995. októberi számában a kor művelődési viszonyait és Fülep Lajost (személyesen is!) kitűnően ismerő Vekerdí László írt terjedelmes tanulmányt. Nos, ez a mesterien szintetizáló írás is csak érintőleg tud szólni a sokfelé ágazó problematikáról és azokról a rendkívül színes egyéniségekről, akiknek – többek között – éppen koncepcióban és stílusban megmutatkozó egységét tükröztetik hűségesen a baráti hangvételű levelek. A barátságban Fülep véges-végig a szellemi kapcsolatot méltányolta. A barátságról mint kötelékről „evangéliumi szóval élve” azt írja, hogy az „nem e világról való. Szellemi kapcsolat, ami ma már hovatovább történelmi emlék. Nekem ugyan minden emberi kapcsolatnál – családinál, vérséginnél, nemzetinnél stb. előbbre való. Olykor úgy érzem, hogy a barátság görög ideáljának (persze a náluk olykor belekeveredő szexuális szál nélkül) én vagyok az utolsó képviselője” (III. 123). A nagy és tartós barátságok, a művészettörténész Tolnay Károlyhoz (Charles de Tolnay), a műkritikus Elek Artúr-hoz és a híres nyomdász-művész Kner Imréhez fűződő kapcsolatok emléke olyan levélbeli vallomásokban maradt fenn, melyekben a magánemberi szféra – a segítőkészség,

a tisztesség, a kötelező őszinteség – szervesen illeszkedik az általános nemzetibe és emberibe. Éppen ezért bennük a mondandó örök érvényű erkölcsi, esztétikai és általános human értékeket hordoz.

Mindezt – befejezésül – egyetlen példával próbálom alátámasztani. A Knerrel folytatott levelezés állandó témája a szép magyar könyv. A könyvmivesség terén Fülep „vén rókának” nevezi magát, aki Pesten korrektor-ként már 17 éves korában sok mindent megtanult, és Itáliában meg Párizsban lett a híve „a tiszta tipográfiának”. Nos, ma, amikor a számítógépes buzgalom és a harsányságra törő grafikai agresszió már-már olvashatatlanná tesz könyveket és folyóiratokat, talán nem lesz érdektelen emlékezetünkbe idéznünk Fülep intelmét, hogy a nyomtatott szöveg legfontosabb érdekessége maga a *betű*. Knernek pedig arra a kérdésére, hogy mit adjon ki, habozás nélkül Petőfit ajánlja. S amikor barátja értetlenül fogadja a tanácsot, indulatosan így ír: „Azt kérde, hát kimit kiadni, hol az irány stb.? S fejemhez vágja, hogy lám én is egy nyolcvannégy év előtt elhalt költőt ajánlok. Kezdjük az utóbbin. Hát ezt nem értem! Petőfi csakugyan 84 éve halt meg? Észre sem vettem, hogy oly rég. De elhiszem inkább, semhogy megnézzem a lexikonban. Sehogy se értem azonban, mit jelent ez Kner Imre szájában. Lám, én nem vettem észre, mint írja, hogy oly régi ez a költő. Bizony nem vettem észre. Én azt hittem, mai vagy mainak szeretném. Petőfit olyan aktuálisnak érzem, mint még soha, éppen most, a Hitlerek korában s most olvasva igazán. Ha nekem pénzem volna, Petőfit országszerte plakátotatnám. 84 év! Mit jelent nála? Semmit!” (III. 299).

Hát emígyen szólalt meg a korszellem Fülep levelezésében – 1934-ben. És mit szólna ma, amikor könyvkereskedéseinkben hiába keressük Petőfi verseit?

Benkó Samu